

مالیاتهای اسلامی و خمس و زکات در اقتصاد اسلامی

سید عبدالله رضوی

امروزه در بسیاری از کشورهای پیشرفته جهان، مالیات به عنوان یکی از منابع مهم درآمدی به شمار می آید و دولت ها می توانند بخشی از منابع مورد نیازشان را از این درآمدها تأمین کنند. در نظام اقتصاد اسلامی مالیات های اسلامی نقش بسیار مهمی در خصوص تأمین درآمد دولت دارد. در نظام اقتصاد اسلامی برای بالا بردن سطح رفاه نیازمندان و توازن اجتماعی، این مالیاتها وضع شده اند. ما در این مقاله قصد داریم به دو نوع از مهمترین این مالیاتها «خمس و زکات» بپردازیم و به بیان جوابی برای این سوال که «آیا می توان موارد تعلق و مقدار زکات و خمس را تغییر داد» بپردازیم و همچنین به بیان مسائلی در باب «مالیاتهای اسلامی در منطقه الفراغ» و همچنین به بیان کلیاتی «تنقیه منات» در رابطه با زکات می پردازیم.

کلمات کلیدی: زکات، خمس، منطقه الفراغ، تنقیه منات

انسان ها نیز هستند. البته این رشد و تعالی شامل جامعه نیز می شود. ما در این مقاله ابتدا به تعریف این مالیاتها و همچنین به موارد مصرف و تعلقات آنها و سپس به «خمس و زکات در منطقه الفراغ» می پردازیم.

زکات:

الف) تعریف زکات: "زکی" در لغت به معنای "افزون شدن" و "پاکیزه گردیدن" آمده است. در اسلام از آن نظر به مالیات مخصوص زکات می گویند که وسیله پاک کردن اموال افراد از حقوق نیازمندان است و همچنین وسیله افزون شدن اموال آنان است. " (مبانی فقهی اقتصاد اسلامی، ج، ص ۳۵۴)

در تعریفی دیگر از شهید صدر آمده است: «این درآمد که ادای آن وظیفه حتمی است که تنها برای برطرف ساختن حاجتهای اساسی نمی باشد. بلکه درآمد مزبور باید برای مبارزه با فقر و بالا بردن سطح زندگی مردمان فقیر تا حدود زندگی افراد مرفه، بالاخره تحقق بخشیدن به توازن جمعی به مصرف برسد.» (اقتصاد ما، شهید صدر، ص ۳۱۹)

زکات بر دو نوع است:

۱- زکات فطره: این زکات، مالیات سرانه ای است که در شب عید فطر هر سال واجب می شود. به مقدار سه کیلوگرم گندم و جو.. یا قیمت یکی از آنها را که قوت غالب و غذای معمولی می باشد و

به نظر می رسد که مهمترین علت و جوب خمس و زکات تأمین زندگانی مساکین، فقراء و افراد ناتوان می باشد. پرداخت خمس و زکات باعث کاهش دلبستگی و وابستگی به مال می شود و انسان را به سوی تکامل و کمال راهنمایی می کند. همچنین دادن این نوع مالیاتها باعث افزایش ثروت می شود که البته ممکن است این برای بشر ناشناخته باشد. همچنین با دادن مالیاتهای مذکور به وسیله اغنیاء، قدرت خرید نیازمندان زیادتر می شود. میل به مصرف در بین نیازمندان زیادتر می شود. پس تقاضا بالا می رود و تولید رونق می یابد و سپس باعث ایجاد درآمد برای صاحبان تولید می شود. همچنین در باب مسائلی که در مورد افزایش درآمد گفته شده روایاتی بسیار زیادی وجود دارد که عبارتند از:

امام صادق (ع) فرموده اند: "همانا علت (و جوب) زکات، تأمین قوت نیازمندان می باشد." (وسایل الشیعه ج ۲، ص ۵)

امام صادق (ع) فرموده اند: "همانا زکات برای آزمایش اغنیاء و کمک فقراء قرار داده شده است..." (جامع الاحادیث، ج ۸، ص ۹۶)

امام باقر (ع) فرموده اند: "زکات روزی را افزایش می دهد" (میزان الحکمه، ج ۴، ص ۲۱۹)

رسول اکرم (ص) فرموده اند: "هرگاه بخواهی خداوند مالت را افزون کند، زکات آن را بپرداز" (بحار الانوار، ص ۱۱۳)

با توجه به روایات و احادیث فراوانی که در مورد این مالیاتهای اسلامی آمده است، در می یابیم که این مالیاتها باعث رشد و تعالی

ج) موارد مصرف خمس:

فقها طبق آیه شریفه زیر موارد مصرف خمس را بدست می آورند:

"واعملوا انما غنمتم من شی فان الله..."

"بدانید که هر آنچه غنیمت دادید خمس آن برای خدا، رسول

خدا، ذی القربی دیتیمان و مسکینان و در راه مانده است..."

بنابراین خمس شش قسمت می شود یک قسمت برای خداوند تبارک تعالی است و یک سهم آن برای پیامبر او است و سهم سوم برای ذی القربی که مطابق روایات بستگان پیامبر می باشد. که در دوران غیابت به نایب امام زمان (عج) داده می شد و سه سهم دیگر به یتیمان و مسکینان و در راه ماندگان که از فرزندان عبدالمطلب می باشند که به وسیله پدر به ایشان منصوب می شوند، تعلق می گیرد.

در این قسمت ابتدا به تعریف «منطقه الفراغ» می پردازیم و بعد به

بررسی «خمس و زکات» در منطقه الفراغ می پردازیم.

منطقه الفراغ: منطقه الفراغ در لغت به معنای ناحیه تهی است. در واقع در مسائلی که شارع مقدس در مورد آنها سکوت کرده است و برای آنها هیچ حکم شرعی وجود ندارد، آن ناحیه را «منطقه الفراغ» می گوئیم. در واقع در دین هیچ حکم قطعی در مورد آنها وجود ندارد و خداوند در مورد آن مسائل سکوت کرده است.

در منطقه الفراغ به نکات زیر توجه کنیم تا این محدوده را بشناسیم:

۱- در مورد مسائلی که در محدوده منطقه الفراغ قرار می گیرند هیچ حکم قطعی وجود ندارد.

۲- در مورد مسائلی که به طور مستقیم در مورد آنها نص وجود دارد نمی توانند وارد این محدوده شوند.

۳- مسائلی که در این ناحیه قرار می گیرند را نمی توان محدود کرد یا در حصر محدودیتها قرار داد.

۴- سکوت شارع در مورد بعضی از مسائل، موجب نقص رعیب شارع یا دین نیست. زیرا این ویژگی که شریعت و این دین متعلق به عصرهای مختلف است را پررنگتر می کند.

الف) زکات در منطقه الفراغ: زکات یکی از مالیاتهای اسلامی است که انجام آن واجب است و در قرآن هم ردیف نماز آمده است. موارد مصرف زکات در قرآن وجود دارد اما در مورد تعلق زکات و شروط تعلق زکات و اندازه زکات... هیچ آیه ای نداریم.

پس موارد تعلق زکات می تواند در این محدوده همان «منطقه الفراغ» قرار بگیرد.

برای مسائل مطرح شده در بالا، به بیان چند آیه از قرآن کریم می

پردازیم:

الف) «فی اموالهم حق معلوم للسائل والمحروم»

"در اموالتان حقی معلوم برای فقراء و محرومین قرار داده است."

ب) «یا ایها الذین امنوا نفقوا من طبیبات ما کسبتم»

برای خود و هر یک از عائله اش نیز سه کیلوگرم گندم ... به فقیر بدهد.

۲- زکات اموال: مقصود از زکات اموال، زکاتی است که سالانه به برخی از اموال تعلق می گیرد.

۱- گندم ۳- خرما ۵- شتر ۷- گاو ۹- طلا
۲- جو ۴- کشمش ۶- گوسفند ۸- نقره

ب) مصارف زکات: طبق آیه شریفه "انما الصدقات للفقراء و المساکین و العاملین علیها..."، "همانا صدقات (زکات) برای فقیران، مسکینان، عاملان زکات، دلجوی شدگان بردگان و بدهکاران، در راه خدا و در راه مانده است به عنوان واجب از ناحیه خدا، خداوند دانا و حکیم است." (سوره توبه، آیه ۶۰)

خمس:

الف) تعریف خمس: خمس در لغت به معنای یک پنجم است و یکی از مالیاتهای اسلامی که ادای آن حتمی است. خمس همانند زکات برای تأمین نیازمندان هزینه می شود.

در اقتصاد اسلامی مالیاتهای اسلامی

می توانند متناسب با زمان و مکان های مختلف استفاده شوند.

البته فقها با اجتهاد و بررسی روی موارد مصرف و اندازه و تعلق این مالیاتها نقش تأثیرگذاری دارند

در سال دوم هجری با تشکیل حکومت اسلامی در مدینه، کفار در تدارک جنگی با مسلمانان شدند و بالاخره جنگ بدر رخ داد و مسلمانان پیروز جنگ شدند و تقسیم غنائم برای اولین بار در حکومت اسلامی مطرح شد. مسلمانان در تقسیم غنائم جنگی اختلاف نظر داشتند. آیه نازل شد که «پسئلونک عن الانفال، قل الانفال لله و الرسول»، «ای پیامبر وقتی از تو در مورد انفال سوال شد بگو انفال از آن خدا و رسولش می باشد.» این مسئله که غنائم جنگی از آن خدا و پیامبر او است مربوط به همان خمس می شود.

ب) موارد تعلق خمس:

۱- غنائم جنگی ۲- معدن ۳- گنج ۴- اشیاء قیمتی که از راه غواصی از دریا بدست می آیند.

۵- مال حلال مختلط به حرام ۶- زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد ۷- درآمد کسب

"ای کسانی که ایمان آوردید از درآمدهای پاکیزه خود انفاق کنید." قرآن در مورد اینکه "به جمیع اموال زکات تعلق می‌گیرد یا به گروه خاصی از اموال و مقدار تعلق زکات چه اندازه است؟" سکوت نموده است.

اولاً، موارد تعلق زکات در آن دوره محصولات اصلی و مهم آن دوره بوده است اما آن محصولات امروزه محصولات مهم و استراتژیک تلقی نمی‌گردد و محصولات جدیدی در این دوره داریم که در آن دوره موجود نبوده و از اهمیت زیادی در این دوره برخوردار هستند. ثانیاً، اگر قرار بود تعلقات زکات بر سایر موارد حرام بود باید ذکر می‌شد در قرآن یا حداقل در احادیث.

ثالثاً، در آیه "فی اموالهم حق معلوم..."، اموالهم به صورت عام آمده است و موارد تعلقات زکات را گسترش می‌دهد پس موارد تعلقات زکات و مقدار و اندازه آن جزء منطقه الفراغ می‌باشد. ولی موارد مصرف زکات جزء این محدوده نمی‌باشد.

ب) خمس در منطقه الفراغ: ابتدا به مروری درباره تاریخچه خمس می‌پردازیم و بعد مطالبی در مورد قرار گرفتن خمس در این محدوده می‌پردازیم.

در زمان قبل از اسلام در شبه جزیره عربستان بین افراد تمام قبیله ها و رؤسای قبایل یک توافقی وجود داشت که رؤسای قبیله در ازای خدمات و تلاش و کارهای خود حق مالکیت یک چهارم از غنایم را دریافت می‌کنند. در آن دوره عبدالمطلب هم که یکی از رؤسای قبایل بود یک پنجم از غنایم را دریافت می‌کرد.

بعد از ورود اسلام به شبه جزیره عربستان همان توافقی که بین رؤسای قبایل بود که یک چهارم بود به یک پنجم تغییر یافت و این خمس نام گرفت. حال برای مرور تاریخچه خمس، سوالات زیر مطرح می‌شود:

۱) آیا خمس یک امر تعبیری محض است و فقها حق اجتهاد روی این مسئله را ندارند؟

۲) آیا در جنگی که دولت اسلامی هزینه خوراک و پوشاک و سلاح و ... را می‌دهد باز هم سهم دولت مانند گذشته یک پنجم از غنایم است؟ یا باید بیشتر باشد یا کمتر؟

سوالهای فوق ما را به بحث خمس در منطقه الفراغ راهنمایی می‌کند.

ابتدا در خصوص اینکه آیا خمس یک امر تعبیری محض است، سنت شدن یک پنجم یا یک چهارم در آن دوره ها به اعتبار این بوده است که مورد تأیید خود جمعی مردم و توافق آن ها بوده است، زیرا پیامبر(ص) به کسانی که در جنگ هزینه بیشتری کردند سهم زیادتری پرداخت می‌کردند. همچنین سهم دولت اسلامی و رزمندگان از غنایم در دوره های مختلف، متفاوت خواهد بود و خمس غنایم دیگر به عنوان یک دستورالعمل حکومتی می‌باشد که به زمان و مکان اختصاص دارد و در اختیار حاکم اسلامی است. در

زمان حضرت امام باقر(ع) خمس بر ارباح مکاسب واجب شد که در زمان پیامبر خمس بر آن واجب نبود.

تنقیه منات: اگر ملاک واقعی حکمی را در شریعت به طور قطعی بدست آوریم، آن موقع هر کجا آن ملاک صادق بود، حکم را از موضوع خودش گسترش می‌دهیم.

برای مثال در بحث زکات که بر نه چیز واجب می‌شود، برنج جزء تعلقات آن محسوب نمی‌شود در این مورد ابتدا ملاک قطعی حضور زکات در این موارد خاص را استخراج می‌کنیم. ملاک قطعی حضور زکات در این موارد خاص رفع نیاز در مورد موارد مصرف زکات از جمله در راه ماندگان اندکه باید از درآمد غالب و رایج در میان مردم پرداخت شود. پس منات را در این موضوع توسعه و گسترش می‌دهیم حال اگر ملاک قطعی را گسترش بدهیم و مثلاً برنج وارد متعلقات مصرف زکات شود.

پس در تنقیه منات بعد از اینکه منات(ملاک قطعی) را استخراج کردیم آن را توسعه و گسترش می‌دهیم و موضوع حکم را باز می‌کنیم. و بعد از قاعده "العله تعلم و تخصص"، "القاء خصوصیت از موضوع" استفاده می‌کنیم و آن را بسط می‌دهیم. البته این قاعده "القاء خصوصیت از موضوع" را با قیاس استفاده می‌کنیم. این قیاس فقهی است که به معنی گسترش حکمی از مثلی به مثل دیگر است.

نتیجه گیری:

در اقتصاد اسلامی مالیاتهای اسلامی می‌توانند متناسب با زمان و مکان های مختلف استفاده شوند. البته فقها با اجتهاد و بررسی روی موارد مصرف و اندازه و تعلقات این مالیاتها نقش تأثیرگذاری دارند. از آنجاکه دولت اسلامی وظیفه رشد و توسعه و آبادانی کشور اسلامی را عهده دار است. می‌تواند با مالیاتهای مذکور منابع درآمدی ایجاد کند تا در راه توسعه و آبادانی کشور اسلامی گام بردارد.

منابع و مأخذ مورد استفاده:

- ۱- اقتصاد ما - ترجمه محمد کاظم موسوی - موسسه انتشارات اسلامی
- ۲- مبانی فقهی اقتصاد اسلامی - دفتر همکاری حوزه و دانشگاه - چاپ بهار ۱۳۷۴ - انتشارات سمت - جلد یک - تهران
- ۳- قواعد الاحکام ۲۶۰، منشورات الرضی قم.
- ۴- مبانی فقهی اقتصاد اسلامی - محمد مهدی گرمی و محمد پورمند - چاپ ششم - تابستان ۱۳۸۴ - انتشارات وزارت امور خارجه
- ۵- عاملی - وسایل الشیعه - ۲۰ جلد - تهران مکتبه الاسلامیه - چاپ پنجم ۱۳۸۹ هجری قمری
- ۶- مکتب و نظام اقتصاد اسلامی - مهدی هادوی تهران - انتشارات موسسه فرهنگی خرد - چاپ اول ۱۳۷۸